

پرونده کتب مضره مذهبی

۱۱۷

کلمه «سانسور» Censor (انگلیسی) از واژه لاتین «Censere» ساخته شده و معنی آن اندازه گیری، برآورد کردن، قضاوت و محاسبه است؛ اما نزد عموم مردم، پنهان کاری و حذف کردن معنی می‌دهد. این واژه از نظر نویسندگان و کتابخوانان و روشنفکران مفهومی ناپسند و نفرت‌انگیز دارد. کاربرد و آشناواری این کلمه هم زمان با آغاز صنعت چاپ و انتشار روزنامه و کتاب به دوره ناصرالدین شاه قاجار باز می‌گردد. از آن هنگام به بعد، به مرور کلمه «ممیزی» معادل سانسور دانسته و جایگزین شد و بالتبع بار منفی آن را نیز به خود گرفت. در کنار کلمات سانسور و ممیزی، واژه هم پوشان و مرتبط «تفتیش» بیشتر به گوش اهل نظر آشناست. در معنی سرراستی و ساده سانسور و ممیزی، حذف کردن و پوشاندن (امحاء) مطلب یا موضوعی است که سانسورچی یا ممیز وظیفه دارد تا آن را از آگاهی و چشم مخاطب دور بدارد. اگر برای سانسور به معنی حاد و خشن کلمه بخواهیم در گذشته‌های دور سابقه‌ای بجوییم، باید به «کتاب شویی» و «کتاب سوزی» هم نظر کنیم. از این نوع دومی - در ایران - دو واقعه در یاد اهالی کتاب باقی است: کتاب سوزی محمود غزنوی در ری (ر. ک: تاریخ غزنویان، ادموند باسورث) و هلاکو خان مغول در کتابخانه اسماعیلیه در الموت (ر. ک: مقدمه اخلاق ناصری، مجتبی مینوی). البته نوعی کتاب سوزی و کتاب شویی ارادی و شخصی هم از گذشته‌ها و گذشتگان نقل کرده‌اند که اساساً بر مصلحت بینی و عاقبت اندیشی صاحبان آثار - غالباً در

سالهای آخر عمرشان - مبتنی بوده است. اقدام مرحوم علامه طباطبایی در از بین بردن اشعارشان نمونه‌ای مثال زدنی است.

اما وجه جدی و شایع و کم و بیش منفور سانسور و ممیزی همان است که از سوی مرجع قدرت فراگیر - غالباً حاکمیت سیاسی و حکومت - انجام می‌گرفته و مقصود از آن، حفظ منافع قدرت حاکمه بوده است. در واقع مقصود از اعمال سانسور در آراء و آثار - عمدتاً مکتوب - نگاه داشت جامعه در وضع ایستا و جلوگیری از تحول فکری و سیاسی اجتماع است. این عمل را می‌توان در عنوان «کنترل فرهنگ» خلاصه و مشخص کرد. سانسور در نظامهایی که توده مردم به عنوان «رعیت» و طبقه حاکم، «راعی» قلمداد می‌شوند، قوی‌تر و معمولاً با شدت و خشونت همراه بوده است. گرچه عموم دولتها و حکومتها بهانه و دلیل خود را برای اعمال سانسور و محدودیت انتشار افکار، «حفظ نظم اجتماعی» و «امنیت ملی» قلمداد کرده‌اند، اما آنچه در این روال و روند ملحوظ نظر قرار نمی‌گیرد یا کمتر به آن توجه می‌شود، رعایت «مصلح ملی» است. مع الوصف گرچه سانسور ممکن است موقتاً توانسته باشد «صداها را در گلوی قلمها» خاموش کند، اما زمینه تبدیل آنها را به «فریادها» فراهم کرده است. نیز این واقعیت غیرقابل کتمان است که هر قدر شدت سانسور بیشتر باشد، به نحو مضاعف موجبات گسست میان حاکمیت و مردم افزون‌تر می‌شود؛ در چنین وضعیتی انرژیها به مرور متراکم می‌گردد و زمینه را برای تکانهای جدی مهیا می‌سازد. طبیعی است هرگاه اجتماع انسانی محدودیتهای نفس گیر را احساس کند به راه گریز و نجات می‌اندیشد. به همین دلیل به رغم آنکه در اواخر عمر رژیم پهلوی، تنها بیش از پانصد کتاب شعر در فهرست کتابهای ممنوع قرار گرفته بود (ر. ک: ممیزی کتاب در سال ۷۵، احمد رجب زاده) و ۲۳ هزار و صد عنوان کتاب از دید ممیزان گذشته بود، آشکارا معلوم شد که رژیم وقت، نادرست اندیشیده بود که این ممیزان توانسته‌اند حریمهای تعیین شده از سوی آنان را حفظ کنند. (ر. ک: سانسور در آینه، فریرز خسروی).

با ملاحظه آنچه گذشت، بررسی چگونگی پیدایش، رشد و تکوین سانسور و عملکرد ممیزان دوره پهلوی (پدر و پسر) به عنوان یکی از موضوعات تاریخی - و مضایق فرهنگی - این دوران موضوعیت دارد و بایسته است که درباره آن، پژوهشهای درخور صورت گیرد. بی گمان مهم ترین دستمایه و مستند چنین پژوهش‌هایی اسناد و مدارک مکتوب بازمانده از همان دوره است که می‌باید پیش از هر اقدامی بازیابی و بازشناسی شوند و دلالت و اعتبارشان احراز گردد. این اسناد - که حجمی انبوه و متنوع دارند - در مراکز مختلف اسنادی موجودند و هنوز آن گونه که باید مورد رجوع قرار نگرفته‌اند.

آنچه در این مقاله عرضه خواهد شد برداشت و برشی گذرا و موضوع شناسانه به ۶۲۳ برگ

سند است با عنوان کتب مضره مذهبی به شماره ۴۷۳۶۱۲.

تمامی این اسناد (مشمول بر نامه‌ها، دستورالعملها، گزارشها، خلاصه جلسات، نظریات کارشناسی ممیزان، خلاصه محتوای کتابها و احکام ابلاغ شده ممیزی) طی سالهای ۴۱ تا ۵۷ نوشته و صادر شده‌اند و دارای طبقه بندی حفاظتی (محرمانه، خیلی محرمانه، سری) است. این مجموعه را می‌توان در دو بخش از یکدیگر متمایز کرد: بخش نخست (عمدتاً اسناد شماره ۱ الی ۶۰) مربوط به دستورالعملها و راه کارهای ممیزی و صورت جلسات و سیاست گذاریها است. متأسفانه در این بخش، سامان و پیوستگی میان اسناد مشهود نیست و به نظر می‌رسد که اسناد منتخب از پرونده‌های متعدد گردآوری شده است. با این حال، مسائل قابل توجهی در لابلای این اوراق هست که می‌توان از آن مقاله‌ای مستقل فراهم آورد. از مرور اجمالی این بخش چنین بر می‌آید که دقت و شدت نهادهای ذی ربط ممیزی - و تشکیلات اداری و اجرایی در نهادهای مختلف - به مرور کامل تر و جدی تر می‌شود. بویژه در فاصله سالهای ۵۰ تا ۵۷ نهادهای موظف، کوچک ترین فعالیتهای انتشاراتی مخالف، انتقادآمیز و مغایر با صلاحدید ممیزی را در کتابها و نشریات و جزوات و حتی ترانه‌ها زیر نظر داشته‌اند و نسبت به جمع‌آوری «کتب مضره» بی‌درنگ اقدام می‌کرده‌اند. سازمانهای درگیر و مجری این اقدامات در سالهای ۵۰ تا ۵۲ عبارت‌اند از: ساواک، شورای امنیت ملی، نخست وزیری، وزارت اطلاعات و جهانگردی، وزارت فرهنگ و هنر. آن گونه که از اسناد شماره ۲۱ تا ۳۱ مستفاد می‌شود،* مهم ترین تصمیم‌گیری برای اعمال سانسور در سال ۵۲ و ۵۳ گرفته شده که در پی آن «ایجاد واحدی مستقل که محل تشکیلاتی آن در وزارت اطلاعات و جهانگردی» بوده است با چهار لایه تشکیلاتی در نظر گرفته می‌شود؛ (شورای عالی انتشارات، واحد نظارت و نشر و ارشاد، مرکز کتابشناسی، دبیرخانه و بایگانی اسناد و آمار).

از صفحه ۶۲ تا ۶۲۳ این پرونده درباره کتابها و جزوه‌های منتشر شده، یا در دست چاپ و انتشار فعالان مذهبی - سیاسی است که در فاصله سالهای ۴۲ تا ۵۷ اقدامات امنیتی در مورد آنان صورت گرفته (دستور جمع‌آوری کتاب - تعقیب و دستگیری نویسنده) و نظر قطعی صادر شده است. به منظور نظم‌دهی و دست‌یاب شدن نتایج مورد نظر از این مجموعه انبوه - که متأسفانه دارای افتادگیها و نارساییها و ناپیوستگیهاست - این بخش از مقاله حاضر در چند قسمت ارائه می‌شود.

الف: سیاهه نام کتابها و جزوه‌ها و نویسندگان آنها به انضمام تاریخ اظهار رأی بررسان

۱- (۶۲-۶۳) موز بین دین و سیاست. مهدی بازرگان (س ۵۴)، در لیست «کتب

مضره» منظور شده است.^۱

مصلحت‌مطالعات تاریخی

- ۲- (۶۴-۶۵) استعلام از ریاست ساواک درباره کتاب تنبیه الامه و تنزیه المله. آیت الله نائینی .
- ۳- (۶۶) مخالفت با نشر مجله شماره ..... مبادی الاسلام، به دلیل آنکه در آن از [امام] خمینی نام برده شده است (سال ۴۲).
- ۴- (۶۸-۶۹) مخالفت با نشر سخن رانی مهندس مهدی بازرگان، زیرا مضر تشخیص داده شده است .
- ۵- (۷۳-۷۰) خداپرستی و افکار روز. مهدی بازرگان (س ۴۲)، مضر تشخیص داده شده است .^۲
- ۶- (۷۳-۷۵) مذهب در اروپا و احتیاج روز. مهدی بازرگان (س ۴۲)؛ «انتشار آن صحیح به نظر نمی رسد»^۳
- ۷- (۷۶-۷۸) بی نهایت کوچکها - پراگماتیسم در اسلام - مهدی بازرگان (س ۴۲)، «انتشار این قبیل کتب برخلاف مصالح عالی کشور است»^۴
- ۸- (۷۹-۸۴) انقلاب اسلام . سیدعلی ابوالاعلی مودودی . ترجمه غلامرضا سعیدی (س ۴۲)، «انتشار برخلاف مصالح عالی کشور و مطالب آن نسبت به ایران قدیم مغرضانه است». مرجعیت و روحانیت . به قلم جمعی از جمله علامه طباطبایی و مرتضی مطهری، تحریک کننده معرفی شده است .
- ۹- (۸۵) مطهرات در اسلام . مهدی بازرگان (س ؟)، «بهتر است این کتاب نشر نشود»^۵.
- ۱۰- (۸۶-۱۱۱) رساله احکام . (امام) خمینی (س ۴۲) چاپ و انتشار آن ممنوع شده است .
- ۱۱- (۱۱۲) سخن رانیهای فلسفی . محمدتقی فلسفی (س ؟) گزارش درباره فروش و استقبال از کتاب .^۶
- ۱۲- (۱۱۳) اسلام و مکتب مبارز و مولد. مهدی بازرگان (س ؟) گزارش درباره فروش و استقبال از کتاب .^۷
- ۱۳- (۱۱۴-۱۱۵) پرتوی از قرآن، آیت الله طالقانی^۸ و سرگذشت فلسطین، ترجمه علی اکبر هاشمی رفسنجانی^۹، (سال ؟) چاپ هر دو کتاب گزارش شده است .
- ۱۴- (۱۱۶-۱۲۵) کشف الاسرار، (امام) خمینی . گزارش درباره پیدا شدن این کتاب در خوی و اعلام «مضره» بودن کتاب . (سال ۴۲).^{۱۰}
- ۱۵- (۱۲۶-۱۳۶) اسلام و دیگران، سیدقطب، ترجمه سیدمحمد شیرازی (سال

- ۴۲، ۴۳) از نوع «کتب مضره» شناخته شده است.^{۱۱}
- ۱۶- (۱۳۷) فقر و غنا، شیخ محمد منتظر یزدی (سال ؟). چون در جواب این سؤال که چه چیزهایی موجب قساوت قلب می شود در صفحه ۵۰ کتاب آمده است: «از جمله موجبات قساوت قلب مجالست با سلطان می باشد، این کتاب در سیاهه «کتب مضره» جای داده می شود.^{۱۲}
- ۱۷- (۱۳۸-۱۴۰) سرگذشت فلسطین یا کارنامه سیاه استعمار، علی اکبر هاشمی رفسنجانی (سال ۴۳)، از «کتب مضره» است.^{۱۳}
- ۱۸- (۱۴۱-۱۴۲) ظهور ولایت در غدیر، مؤلف (؟) سال (۴۳)، در صورت حذف تصویر (امام) خمینی، نشر آن بلامانع اعلام شده است.^{۱۴}
- ۱۹- (۱۵۳-۱۵۶) فقر از نظر اسلام. سیداحمد طیبی شستری (سال ۴۳). چون مؤلف فقر را زمینه ساز انقلاب دانسته، این اثر از «کتب مضره» شناخته شده است.^{۱۵}
- ۲۰- (۱۵۷-۱۶۸) پرتوی از جمال انسانیت / تفسیر سوره یوسف، صالحی نجف آبادی، با اصلاحات در مقدمه چاپ آن بلامانع اعلام شده است (چون پیش از این تذکر، ساواک بر او مؤثر دانسته شده است).^{۱۶}
- ۲۱- (۱۷۲-۱۷۴) نمونه های اخلاقی در اسلام، شیخ محمدحسین کاشف الغطاء (سال ۴۴). «چون کلیه مندرجات آن حمله به دولت امریکا می باشد و با در نظر گرفتن روابط حسنه فیما بین دولت شاهنشاهی با دولت مزبور، کتاب مورد بحث مضره می باشد.»
- ۲۲- (۱۷۵) مکتب تشیع (مجموعه مقالات محمدتقی فلسفی، گلزاده غفوری، سیدابوالفضل موسوی زنجانی) (سال ۵۴) برخلاف عفت عمومی و مضره اعلام شده است.^{۱۷}
- ۲۳- (۱۷۶-۱۹۱) شیعه و زمامداران خودسر. تألیف جواد مغنیه / ترجمه مصطفی زمانی^{۱۸} (سال ۴۴)، به سبب مطالب تحریک آمیز از «کتب مضره» دانسته شده است. مقدمه مترجم بر کتاب اهمیت داشته است. سال ۴۸ این کتاب به نام دیگر چاپ می شود، بلافاصله دستور جمع آوری آن صادر می شود.^{۱۹}
- ۲۴- (۱۹۲-۱۹۳) اسلام و تبعیضات نژادی، علی حجتی کرمانی (سال ؟) دستور جمع آوری کتاب صادر شده است.^{۲۰}
- ۲۵- (۱۹۴-۱۹۶) با ضعف مسلمین دنیا در خطر سقوط، مصطفی زمانی (سال ۴۴) دستور جمع آوری کتاب صادر شده است.^{۲۱}

- ۲۶- (۲۰۴-۲۰۹) آینده اسلام و امواج خطرناک، مالک بن نبی، ترجمه مصطفی زمانی (سال ۴۵) دستور جمع آوری کتاب صادر شده است.
- ۲۷- (۲۱۱-۲۱۳) پیمان جوانمردان. سیدغلامرضا سعیدی (سال ۴۵) چون به نظر ممیزان مطالب تحریک آمیز در کتاب وجود داشته است دستور جمع آوری آن را داده اند.
- ۲۸- (۲۱۶) دنیا در خطر سقوط، مصطفی زمانی (سال ۴۴)، از «کتب مضره» شناخته شده است.
- ۲۹- (۲۱۸-۲۲۲) گفتار شیعه در اصول و فروع، شمس الدین نجفی (سال ۴۵)، دستور جمع آوری کتاب صادر شده است.^{۲۲}
- ۳۰- (۲۲۳-۲۲۴) هوچیان و عوام فریبان، مؤلف (؟) (سال ۴۵)، دستور جمع آوری کتاب صادر شده است.
- ۳۱- (۲۲۶-۲۲۷) بازگشت از ویتنام، ترجمه منوچهر کیا، سال (؟) چون «حاوی مطالب انتقادآمیز از روش سیاست دول غرب در ویتنام» بوده است جزو کتب مضره شناخته شده است.
- ۳۲- (۲۲۹-۲۳۳) آینده در قلمرو اسلام، ترجمه سیدعلی خامنه ای (سال ۴) دستور جلوگیری از توزیع آن صادر شده است.^{۲۳}
- ۳۳- (۲۳۴-۲۳۷) زن و آزادی، سیدرضا صدر، (سال ۴۵) از توزیع آن جلوگیری شده است.^{۲۴}
- ۳۴- (۲۳۸-۲۴۰) شیعه و مهدویت، حبیب الله مرزوقی شمیرانی (سال ۴) به سبب مطالب تحریک آمیز و اغوا کننده، دستور جمع آوری کتاب داده شده است. یکی از دلایل اغواگری کتاب به نظر ممیزان، جمله اهدائیه مؤلف است: «کتاب خود را به نایب امام زمان مرجع عالی قدر پیشوای عظیم الشان... که دنیای شیعه هرگز فراموشش نخواهد کرد با کمال افتخار تقدیم می نمایم.» ممیز کتاب نوشته «به طوری که استنباط می شود منظور نویسنده از درج مطالب فوق آقای خمینی بوده و برای باز بودن راه فرار از ذکر نام وی خودداری و به جای آن نقطه گذاری نموده است.»
- ۳۵- (۲۴۱) اندلس، سرزمین خاطره ها (مؤلف و سال ؟) از کتب مضره شناخته شده است.^{۲۵}
- ۳۶- (۲۴۲-۲۴۶) ابراهیم بت شکن، مصطفی زمانی (سال ۴۵) اغوا کننده تشخیص داده شده است.^{۲۶}
- ۳۷- (۲۵۰) زن و انتخابات، زین العابدین قربانی، با مقدمه ناصر مکارم شیرازی.^{۲۷}

پرونده کتب مضره مذهبی

- ۳۸- (۲۵۱) اسلام جوان - تبعیضات نژادی، مهدی بازرگان (سال ۴۵) مضر شناخته شده است.^{۲۸}
- ۳۹- (۲۵۳) السیوف البارقه (شیخ ذبیح الله محلاتی) (سال ۴۵) حاوی مطالب اهانت آمیز و تحریک کننده شناخته شده است.
- ۴۰- (۲۵۴ - ۲۵۶) سیستم حکومت اسلامی، یحیی نوری، درباره کتاب از سوی وزارت فرهنگ و هنر از ساواک استعلام شده است.^{۲۹}
- ۴۱- (۲۵۷ - ۲۵۹) دُرُ ثمین و ماء معین، سیدمجتبی زنجانی (سال ۴۵) به دلیل «مطالب تحریک آمیز و دور از حقیقت»، دستور جمع آوری و جلوگیری از توزیع آن داده شده است.^{۳۰}
- ۴۲- (۲۶۰) ذبیح گاو و گوسفند به وسیله ادوات الکتریکی. سیدعبدالله شیرازی (سال ۵۴) به عنوان «کتب مضره» قلمداد شده است.
- ۴۳- (۲۶۲ - ۲۶۵) اسلام پیشرو نهضتها، محمد مصطفوی و غلامحسین حقانی، (سال ۵۴) بررسی شده است.
- ۴۴- (۲۶۶ - ۲۶۷) دین و سیاست، فرهنگ نخعی (سال ۴۳)، نظر داده نشده است.
- ۴۵- (۲۶۸) در مکتب اسلام. جواد مرتجی (سال ۴۵) به علت وجود عکس امام خمینی در کتاب «انتشار آن به صلاح نیست».
- ۴۶- (۲۶۹ - ۲۷۰) اسلام و استعمارگران، ترجمه مصطفی زمانی (سال ؟) «حاوی مطالب تحریک کننده و زننده می باشد».
- ۴۷- (۲۷۱) باد و باران در قرآن، مهدی بازرگان (سال ۴۶) به شرط حذف دو جمله در کتاب چاپ آن بلامانع تشخیص داده شده است.^{۳۱}
- ۴۸- (۲۷۲ - ۲۷۹) جنایات تاریخ، سیدجعفر شهیدی. (سال ۴۶) به شرط حذف دو جمله در کتاب چاپ آن بلامانع تشخیص داده شده است.^{۳۲}
- ۴۹- (۲۸۱) در سال ۴۶، عجز دستگاههای اطلاعاتی از نشر کتابهای مذهبی - مضر و تحریک آمیز - اظهار شده است.
- ۵۰- (۲۸۲ - ۲۸۳) حسین بن علی (ع) را بهتر بشناسیم (مؤلف ؟) (سال ؟). در لیست کتابهای مضره قرار گرفته است.^{۳۳}
- ۵۱- (۲۸۵) نقشه های استعمار در مبارزه با دین، مصطفی هاشمی (سال ۴۶) دستوری داده نشده است.
- ۵۲- (۲۸۶ - ۲۸۷) یکتای خدای جهان آفرین. سیدمحمد شیرازی (سال ؟) توزیع آن

- بلامانع تشخیص داده شده است.^{۳۴}
- ۵۳- (۲۸۸) جلوه مسیح، محمدجواد حجتی کرمانی (چاپ ۴۲ - بررسی شده ۴۶) در سیاهه کتابهای مضره قرار گرفته است.
- ۵۴- (۲۸۹) منظومه حیات جاویدان، مؤلف (؟) (سال ۴۵) کتاب مضره شناخته شده است.^{۳۵}
- ۵۵- (۲۹۰-۲۹۳) گفتار و عاظ، مؤلف (؟) (سال ۴۸) تذکر داده شده که در آن مطالب دو پهلوی نباید وجود داشته باشد.^{۳۶}
- ۵۶- (۲۹۶-۲۹۹) جهاد و شهادت، آیت الله طالقانی (سال ۴۶)، به عنوان کتاب مضره دستور جمع آوری آن صادر شده است.^{۳۷}
- ۵۷- (۳۰۰-۳۰۶) خواسته‌های بشر، علی مشکینی (سال ۴۶ و ۴۹ و ۵۱) پیاپی دستور داده شده که باید جمع آوری شود.^{۳۸}
- ۵۸- (۳۰۷) فکاهیات، ابوالقاسم حالت (۴۷) به سبب اشعاری که علیه رضاشاه در چاپ اول کتاب (۱۳۲۶) بوده مضره شناخته شده است.^{۳۹}
- ۵۹- (۳۰۸-۳۱۱) اسلام و حقوق کارگران، سیدجعفر شیخ الاسلام (سال ۴۷)، مطالب آن اغواگر و تحریک کننده معرفی شده است.
- ۶۰- (۳۱۳-۳۱۶) تحریرالوسیله، (امام) خمینی (سال ۴۷). چون «در پاره‌ای از کتاب تحریرالوسیله مطالب مضره و مخالف مصالح کشور درج شده» دستور داده‌اند نسبت به جمع آوری آن اقدام شود.^{۴۰}
- ۶۱- (۳۱۷) آزادی هند، مهدی بازرگان (سال ۵۴) چون «مسائل داخلی در آن مورد توجه و انتقاد قرار گرفته» کتاب مضره شناخته شده است.^{۴۱}
- ۶۲- (۳۱۸) دل و دماغ (به ضمیمه علی و اسلام) (سال ۵۴) به عنوان کتاب مضره شناخته شده است.^{۴۲}
- ۶۳- (۳۱۹) زن و طلاق، مصطفی قنبرپور (سال؟) درباره نویسنده کتاب نوشته‌اند «از عناصر ناراحت و طرفدار روحانیت مخالف است...»
- ۶۴- (۳۱۲۰) نفرین زمین، مؤلف (؟) سال چاپ (؟) - درباره آن استعلام شده است.^{۴۳}
- ۶۵- (۳۲۴-۳۲۵) مکتب سفید چه می گوید، مؤلف (؟) (سال ۴۷) به عنوان کتاب مضره دستور داده‌اند جمع آوری شود.
- ۶۷- (۳۲۶) انقلاب حسین و فلسفه انقلاب، حسین نوری همدانی. از ساواک به

وزارت فرهنگ درباره آن مکاتبه شده است .

۶۸- (۳۲۷ - ۳۲۸) نیک نیازی ، مهدی بازرگان (سال ۵۴) مندرجات آن را تحریک آمیز دانسته مضره شناخته اند.^{۴۴}

۶۹- (۳۲۹-۳۳۲) صدای پای اسلام در اروپا، محمد حسینی بهشتی (سال ۴۷) نظر داده اند که «انتشار کتاب به مصلحت نمی باشد.»

۷۰- (۳۳۳-۳۳۷) محفل بانوان و درد بی درمان ، (مؤلف ؟) (سال ۴۷) چون نویسنده کتاب در آن به رفع حجاب اشکال کرده «انتشار آن را به مصلحت» ندانسته اند .

۷۱- (۳۳۸-۳۴۱) مناسک حج ، در بردارنده فتوای مجتهدان درباره اعمال حج (سال ۴۵) نظر داده اند که اگر فتوای (امام) خمینی از کتاب برداشته شود چاپ آن بلامانع است.^{۴۵}

۷۲- (۳۴۶) گزارشی است مبنی بر فروش کتابهای مضره از طریق کتابفروشی آذر .

۷۳- (۳۴۷) چهارده داستان ، علی حجتی کرمانی ، (سال ۴۷) «نویسنده از روحانیون افراطی است» نظر داده اند که چاپ کتاب بلامانع است.^{۴۶}

۷۴- (۳۴۸) صهیونیسم و استعمار جدید، ترجمه غلامرضا سعیدی (سال ۴۷). درباره کتاب استعلام شده است .

۷۵- (۳۴۹) برهان قرآن ، سیدصدرالدین بلاغی (سال ۴۷). نظر داده اند که در این کتاب «مطالب خلاف مصالح و رژیم سلطنت» وجود دارد.^{۴۷}

۷۶- (۳۵۰-۳۵۴) حکومت در اسلام ، حیدرعلی قلمداران . (سال ۴۷) «حاوی مطالب مضره» تشخیص داده اند.

۷۷- (۳۵۵-۳۵۸) علوم روز و قرآن ، سیدجواد افتخاریان (سال ۴۸) چون در لابلای مطالب کتاب به بی حجابی زنان ایراد شده دستور داده اند کتاب جمع آوری شود.^{۴۸}

۷۸- (۳۵۹) امه سزر ، مصطفی رحیمی ، (سال ۴۸) چون در کتاب به «نقش استعمار غرب در عقب ماندگی نژاد سیاه» توجه شده ، کتاب مضره اعلام شده است .

۷۹- (۳۶۰-۳۶۱) سالنامه آریان سال ۴۸ ، در مرحله صحافی دستور داده اند نام آیت الله خمینی از آن حذف گردد تا اجازه انتشار به آن داده شود .

۸۰- (۳۶۲) مرده پا، (مؤلف ؟) (سال ۴۸) به علت مطالب نامناسب از چاپ آن جلوگیری و نسخه های آن جمع آوری شده است .

۸۱- (۳۶۳-۳۶۸) بعثت و ایدئولوژی ، مهدی بازرگان . سال ۴۷ مجوز چاپ گرفته ، اما در سال ۴۸ دستور داده اند «از چاپ مجدد آن جلوگیری شود.»^{۴۹}

- ۸۲- (۳۶۹-۳۷۱) درباره جمع آوری و مضر بودن کتابهای اسلام و تبعیضات نژادی، علی حجتی کرمانی؛ مادر، سید جلال الدین افتخارزاده؛ آینده در قلمرو اسلام، سیدعلی خامنه‌ای؛ خواسته‌های بشر، علی مشکینی؛ خوشه‌های خشم، جان اشتین بک؛ دستور اکید داده شده است.
- ۸۳- (۳۷۳-۳۷۶) المواعظ العددیه - نصایح، (مؤلف؟) (سال ۴۸) به سبب وجود برخی عبارتها به عنوان کتاب مضره از آن یاد شده است. دلیل ممیزان برای مضر بودن کتاب عمدتاً این جمله بوده است: «ده گروه به بهشت راه ندارند؛ نبش قبرکن، مخنث، نزول خوار، باج گیر (مأمور مالیات)، دیوث، مأمور شهربانی و غیره...»^{۵۰}
- ۸۴- (۳۷۹-۳۸۲) ماچه می گوئیم، سیدقطب، ترجمه سیدهادی خسروشاهی (سال ۴۸) انتشار کتاب بلامانع اعلام شده است.^{۵۱} «قرار شده است از توزیع کتاب جلوگیری شود.»
- ۸۵- (۳۸۵-۳۸۸) موسیقی و تلویزیون از نظر جسم و جان، شیخ محمدجواد منطقی (سال ۴۸).
- ۸۶- (۳۹۳) فاجعه فلسطین. سامی الجندی / ترجمه کمال قارصی (سال ۵۴) کتاب مضره شناخته شده است.^{۵۲}
- ۸۷- (۳۹۶-۳۹۹) علی و حقوق بشر، تألیف (؟) (سال ۴۸) چون در این کتاب راجع به غرور پادشاهان مطالبی طرح گردیده، مضر شناخته شده است.^{۵۳}
- ۸۸- (۴۰۰-۴۰۵) مصیبت نامه صالح، احمد بروردی (سال ۴۸) به دلیل اینکه در یکی از اشعار این کتاب - به نحو رمزی، به شکل آوردن حروف کلمات اولیه در آغاز مصرعها - جمله «خمینی پیروز است» گنجانده شده، چاپ کتاب در صورت حذف این قطعه بلامانع است.^{۵۴}
- ۸۹- (۴۰۶-۴۰۷) اسلام و صلح جهانی، مولوی عبدالعزیز ملازاده (سال؟). به دلیل طرح مسائل غرب زدگی در محتوای کتاب، دستور جمع آوری آن صادر شده است.^{۵۵}
- ۹۰- (۴۰۹) قضاوت‌های امیر المؤمنین، عابد زریان و دین چیست و برای چیست، حاج عبدالصالح مرغی (سال ۴۸) چون از سوی روحانیون افراطی نوشته شده، مضر شناخته شده‌اند.
- ۹۱- (۴۱۰-۴۱۱) درباره کتاب حیات - منشأ تکامل آن، هاشم بنی طرفی و زندگی مسلمانان در قرون وسطا، مرتضی راوندی به سبب سابقه سیاسی نویسندگان آنها استعمال شده است.

پرونده کتب مضره مذهبی

۹۲- (۴۱۴-۴۱۷) نام کتاب دین چیست و برای چیست، از لیست کتب مضره حذف شده است.

۹۳- (۴۱۸-۴۱۹) درباره کتابهای؛ روابط اجتماعی در اسلام^{۵۶}، سیدمحمد حسین طباطبایی، ترجمه؛ محمدجواد حجتی کرمانی؛ اسرار عقب ماندگی شرق، ناصر مکارم شیرازی؛ نقشه‌های استعمار در راه مبارزه با اسلام (سال ۴۹) استعلام شده است.

۹۴- (۴۲۴-۴۲۷) مناظره دکتر و پیر، هاشمی نژاد (سال ۴۹) درباره مضره یا غیرمضره بودن این کتاب مکاتبه شده است.^{۵۷}

۹۵- (۴۲۹-۴۳۴) زندگانی چهارده معصوم (ع)، عمادالدین حسین اصفهانی (سال ۴۹) ۳۱ چاپ شده، اما چون درباره کشتار مسجد گوهرشاد در سال ۱۳۱۴ مطالبی در آن آمده است، دستور داده شده نسبت به جمع آوری آن اقدام شود.^{۵۸}

۹۶- (۴۳۵) درباره کتابهای (امام) خمینی- که زوار از عراق به ایران می‌آورند- دستور مراقبت و جمع آوری داده شده است.

۹۷- (۴۴۰-۴۴۲) کتابهای مضره فهرست و به مراکز ابلاغ شده است تا نسبت به جمع آوری آنها اقدام شود.

۹۸- (۴۴۳) انقلاب حیوانات، علی جواهر کلام (سال ۵۴) از کتب مضره است.

۹۹- (۴۴۴) حکومت اسلامی و ولایت فقیه، (امام) خمینی (سال ۵۴). به عنوان کتاب مضره اعلام شده است.^{۵۹}

۱۰۰- (۴۴۶-۴۴۸) روحانیت در شیعه، [ ] (سال ۴۹). در این کتاب چون از روحانیت انتقاد شده نشر آن را ساواک بلامانع دانسته است.^{۶۰}

۱۰۱- (۴۵۲-۴۵۳) شعر مقاومت در فلسطین اشغال شده، ترجمه کورش مهربان، (مؤلف؟) (سال ۴۹). درباره نشر این کتاب وزارت فرهنگ از ساواک استعلام کرده است.

۱۰۲- (۴۶۲-۴۶۳) اندلس سرزمین خاطره‌ها، ناصر مکارم شیرازی (سال ۵۰). به علت کنایات مطرح شده در آن نسبت به رژیم شاه، درخواست شده تا در شمار کتابهای مضره گنجانده شود.^{۶۱}

۱۰۳- (۴۷۴) حسین پیشوای انسانها، مجموعه شعر درباره امام حسین (سال ۵۰)، یکی از ممیزان بر مضره بودن کتاب تأکید کرده است.^{۶۲}

۱۰۴- (۴۷۵-۴۷۶) اسلام و نابسامانی‌های روشنفکران، محمدقطب، ترجمه

- محمدعلی عابدی. به علت موضع مؤلف درباره زن^{۶۳} و نیز کارنامه سه ساله، جلال آل احمد (سال ۵۰) مضره شناخته شده‌اند.
- ۱۰۵- (۴۸۲-۴۹۸) دکتر علی شریعتی، از کجا آغاز کنیم، شهادت، یک بار دیگر ابوذر، علی مکتب وحدت و عدالت، امت و امامت، روش شناخت اسلام، مسئولیت شیعه بودن، شیعه علوی و شیعه صفوی، اسلام شناسی، تشیع سرخ (سال ۵۱) تمامی این کتابها در شمار آثار مضره جای داده شده‌اند. در سند ۴۹۵ (سال ۵۷) ممنوعیت کتابهای مضره یاد شده لغو شده است.
- ۱۰۶- (۴۹۹) کفایة الواعظین، سیدابوالفضل (سال ۵۱) دستور تعقیب نویسنده صادر شده است.^{۶۴}
- ۱۰۷- (۵۰۰-۵۰۱) علی پیشوا و پشتیبان، سیدجواد هشترودی (سال ۵۱) به علت آنکه در مقدمه کتاب از آقای فلسفی تمجید شده محل ایراد قرار گرفته است.
- ۱۰۸- (۵۰۳) اسلام برفراز اجتماع، محمدجواد مغنیه، ترجمه محمدرضا انصاری (سال ۵۴) به عنوان کتاب مضره اعلام شده است.^{۶۵}
- ۱۰۹- (۵۰۴) عدالت اجتماعی در اسلام، سید قطب (سال ۵۴) کتاب مضره است.^{۶۶}
- ۱۱۰- (۵۰۶) دستور داده شده است که: کتابهای فرهنگ جغرافیایی ملی ترکان ایران زمین، محمود پناهیان و انگیزه و انگیزاننده، نیک نیازی، خداپرستی و افکار روز^{۶۷} مهدی بازرگان، به عنوان کتابهای مضره جمع‌آوری شود.
- ۱۱۱- (۵۰۷-۵۱۰) نماز گفتگو با خدا، مصطفی زمانی (سال ۵۲) به دلیل مطالب اهانت‌آمیز و تحریک‌کننده، ایراد به رفع حجاب و شکنجه کردن متهمان و... به عنوان کتاب مضره دستور جمع‌آوری آن داده شده است.^{۶۸}
- ۱۱۲- (۵۱۱-۵۱۵) انفال، ثروتهای عمومی^{۶۹} علی گلزاده غفوری و سرود جهشها، محمدرضا حکیمی، (سال ۵۴) به عنوان کتابهای مضره تلقی شده‌اند.
- ۱۱۳- (۵۱۶) واشنگتن در تل آویز، سلیمان ابوزید، ترجمه (?) (سال ۵۴) چون مندرجات کتاب علیه اسرائیل بوده مضره اعلام شده است.^{۷۰}
- ۱۱۴- (۵۱۸-۵۱۹) انقلاب تکاملی اسلام، جلال‌الدین فارسی (سال ۵۲ و ۵۴). در ابتدا مجوز انتشار گرفته، اما پس از بررسی مورد اشکال واقع شده در سال ۵۴ اعلام کرده‌اند که این کتاب در لیست کتابهای مضره قرار گیرد.^{۷۱}
- ۱۱۵- (۵۲۴-۵۲۷) زن از نظر حقوق اسلام، ابوالفضل حاذقی (سال ۵۲). به علت

پرونده کتب مضره مذهبی

توجیه تعدد زوجات در شرع اسلام، دستور داده شده است که از دسترس دانشجویان دور شود.^{۷۲}

۱۱۶- (۵۲۹-۵۳۱) فلسفه نهضت حسینی، مؤلف (؟) (سال ۵۳) به سبب اشاره مؤلف به حال و وضع جامعه از کتب مضره شناخته شده دستور جمع آوری آن صادر گردیده است.

۱۱۷- (۵۳۲) یهود از نظر قرآن، (مؤلف؟) (سال ۵۳) دستور جمع آوری کتاب داده شده است.^{۷۳}

۱۱۸- (۵۳۳) ابوذر غفاری، اللهیاری و ارزیابی انقلاب حسین از دیدگاهی دیگر، ترجمه مهدی پیشوایی (سال ۵۳) مضر اعلام شده است.

۱۱۹- (۵۳۷) اسلام مذهب رسمی ما، (مؤلف؟) (سال ۵۳) دستور داده شده است کتاب جمع آوری و معدوم شود.^{۷۴}

۱۲۰- (۵۳۸) سرگذشت و شهادت هشتمین امام شیعیان، علی گلزاده غفوری (سال ۵۳) دستور داده شده است کتاب جمع آوری و معدوم شود.^{۷۵}

۱۲۹

۱۲۱- (۵۳۹-۵۴۴) از چند کتاب مضره نام برده شده و دستور «انهدام» کتاب (پایه‌های ایدئولوژی در اسلام) درج گردید. (مؤلف؟) (سال؟) داده شده است.

۱۲۲- (۵۴۸) فریاد فلسطین و مسجدالاقصی، سیدغلامرضا سعیدی (سال ۵۴). در فهرست کتابهای مضره جای داده شده است.^{۷۶}

۱۲۳- (۵۵۲-۵۶۲) گنجینه دانشمندان، حاج شیخ محمد شریف رازی^{۷۷} (سال ۵۳ تا ۵۶) این کتاب در سالهای یاد شده در میان نهادهای امنیتی مورد بحث بوده است و همانند کتاب آوای روزها،^{۷۸} محمدرضا حکیمی؛ به سبب نام بردن از (امام) خمینی و آیت‌الله طالقانی و محمدجواد حجتی کرمانی، غیرقابل انتشار تشخیص داده شده و نسبت به جمع آوری آن دستور داده اند.

۱۲۴- (۵۶۳-۵۶۶) تعدد زوجات، (مؤلف؟) (سال ۵۴) به علت مغایرت مطالب کتاب با اصل ششم انقلاب سفید شاه و ملت، مضره غیرسیاسی، شناخته شده است.

۱۲۵- (۵۷۲ و ۵۸۱-۵۸۳) روضه خوانی در خانه‌های نوساز، سیدحسن امین. جزء کتابهای مضره اعلام شده است.^{۷۹}

۱۲۶- (۵۷۳) اسلام مذهب رسمی^{۸۰} و سرگذشت و شهادت هشتمین امام شیعیان^{۸۱} (چاپ شده در دفتر نشر فرهنگ اسلامی) «باید معدوم شوند».

۱۲۷- (۵۷۶-۵۷۸) آوای روزها، محمدرضا حکیمی (سال ۵۴) دستور جمع آوری

مجموعه مطالعات تاریخی

داده شده است.^{۸۲}

۱۲۸- (۵۷۹-۵۸۰) بیوگرافی پیشوا، (مؤلف؟) (سال ۵۴) کتابی است که در نجف چاپ و به ایران فرستاده می شده است. در لیست کتابهای مضره جا داده اند.^{۸۳}

۱۲۹- (۵۸۶-۵۹۳) درباره کتابهای شرح رجال بامداد، عقل و دین علامه برقی، نشریه در راه حق، خطوط اساسی اقتصاد اسلامی، مناقب منظومه، نظرهای پراکنده داده شده است.

۱۳۰- (۵۹۳) مسئله وحی، مهدی بازرگان (سال ۵۴) مضره نیست.

۱۳۱- (۵۹۷-۵۹۹) فهقراچرا، محمود حسنی طباطبایی (سال ۵۵) چون در مطالب کتاب ضرورت و اهمیت حکومت اسلامی اثبات شده، دستور صادر گردیده که جمع آوری شود.

۱۳۲- (۶۰۱-۶۰۲) حدود خسارت جهان و انحطاط مسلمین، سید ابوالحسن الحسنی، ترجمه مصطفی زمانی (سال ۵۵) و راه و بیراهه یا سرنوشت استعمار در ممالک اسلامی (۵۶) نوشته مصطفی زمانی - «مضره» شناخته شده است.^{۸۴}

۱۳۳- (۶۰۳) کیفیر گناهان در دادگاه اسلام، صادق شیرازی، ترجمه محمد انصاری (سال ۵۵) دستور جمع آوری این کتاب به شهربانی ابلاغ شده است. همچنین درباره ضرورت جمع آوری کتابهای مضره تأکید شده است.^{۸۵}

۱۳۴- (۶۰۵-۶۰۷) اثبات الحججه یا علائم ظهور، سیدابراهیم موسوی زنجانی (سال ۵۴ و ۵۶) مضره شناخته شد.^{۸۶}

۱۳۵- (۶۱۱) فهرست کتب مضره (سال ۵۷) اعلام شده است.

۱۳۶- (۶۱۲-۶۱۵) طلوع انفجار و پیام پیام آور، علی اصغر حاج سیدجوادی (سال ۵۷). نظر مشخصی اعلام نشده است.^{۸۷}

۱۳۷- (...-۶۱۵) سرگشتگی مأموران ممیزی و نهادهای کنترل کننده کتاب در ایران (سال ۵۷).

۱۳۰

ب: از بررسی اجمالی اسناد این مجموعه - به رغم پراکندگی و نارساییها و کاستیهای موجود در آن - موارد شایسته تذکار و نتایج قابل توجهی حاصل می شود؛

۱- چگونگی آگاهی نهادهای موظف ممیزی کتاب - از وزارت فرهنگ و هنر تا ساواک - در این مجموعه دقیقاً مشخص نیست، اما وجود مراکز متعدد تصمیم گیری خبریابی و عملیات سانسور کتاب از ساز و کار پیچیده آن حکایت می کند.

۲- روند پرونده سازی برای نویسندگان مخالف و معترض و کتابهای منتشر شده پیوسته بوده است و خلاصه های دقیقی از محتوای کتابها در این پرونده ها دیده می شود. مع الوصف شمار رو به تزاید چاپ کتابهای دینی و سیاسی در فاصله سالهای موردنظر، خصوصاً از سال ۵۰ به بعد، تا حدودی موجب سردرگمی و عقب افتادگی مأموران و نهادهای موظف می شده است. به همین دلیل اکثر آثاری که به عنوان «کتب مضره» از آنها یاد شده پس از چاپ و توزیع به دیده مأموران و نهادهای کنترل کننده افتاده است.

۳- دامنه استفاده از کلمات و تعبیرات احکام سانسور، محدود به چند واژه و مهم ترین آن «کتب مضره» بوده است. به همین سبب با اوج گیری قدرت رژیم شاه و نهادهای اطلاعاتی و انتظامی، غالباً سانسور کتاب به جمع آوری و امحاً آن منجر می شود، در صورتی که این نوع برخورد نتیجه عکس به دنبال داشته است.

۴- حساسیت مأموران و نهادهای موظف نظارت بر چاپ و توزیع کتاب، معطوف به آثار سیاسی - اجتماعی - تاریخی و انتقادی صریح بوده است؛ به این ترتیب می توان گفت عدم اطلاع و وقوف این نهادها بر جریان قوی اندیشه دینی که در سالهای یاد شده در آثار کسانی همچون مرحوم شهید مطهری انعکاس می یافته و موجب تربیت و تقویت بنیه فکری و فرهنگی جوانان مسلمان می شد، از ضعف بنیانهای نظری عملیات سانسور و امحاء کتاب به شمار می آید. گفتنی است ترکیب و تلفیق تأثیری دو سویه ای که آثار معارضان سیاسی - دینی تندرو - امثال مرحوم مصطفی زمانی - و کتابهای قویم علمی آموزش تربیتی - مشخصاً و به عنوان نمونه کتابهای شهید مطهری - بر ذهن خوانندگان داشته به نتیجه ای واحد می انجامیده است. با این تفاوت که تأثیر کتابهای نوع اول موقتی و آثار نوع دوم دیرپای تر و دائمی بوده است.

۵- تمامی کتابها و نشریاتی که در این مقطع زمانی مورد توجه قرار داشته، در سه حوزه فکری نزدیک به هم - و مستقل از یکدیگر - تولید شده است؛ اول کتابهای انتقادی سیاسی دینی روشنفکرانه، مرحوم مهندس مهدی بازرگان را می توان پیشگام و رهرو این طریق دانست، دوم کتابهای دینی احساسی روشنفکرانه و برخوردار از ادبیات قابل نفوذ، مرحوم دکتر شریعتی نماینده تام و تمام این جریان شمرده می شود. سوم، جریان فراگیر تولید کتابهای دینی، تربیتی مبتنی بر آموزه های حوزوی، طیف وسیعی از نویسندگان - که غالباً در حوزه علمیه قم مستقر بوده اند - از جمله مرحوم مصطفی زمانی، ناصر مکارم شیرازی و محمدجواد حجتی کرمانی و... در این جریان فعال بوده اند. فراگیری و وسعت مخاطب و تأثیر و جریان سازی طیف اخیر به لحاظ تنوع نویسندگان و کتابهای چاپ شده آنان - اگر از استثنای چاپ و انتشار کتابهای مرحوم شریعتی در حوالی زمان وقوع انقلاب اسلامی بگذریم - بسیار گسترده بوده است.

۶- رژیم شاه و دستگاههای امنیتی و کنترل کننده فرهنگ، در بررسی کتابها و جزوات و انتشار سخنرانیها - براساس پرونده‌های موجود - در چند موضوع و مسئله حساسیت و توجه خاص داشته‌اند و با آن با شدت برخورد می‌کرده‌اند.

۶/۱- آثار امام خمینی - حتی رساله عملیه و نام و نشان امام در کتابها و آثار دیگران. به نظر می‌رسد رژیم از شنیدن و دیدن نام امام وحشت داشته است.

۶/۲- بحث درباره استعمار غرب و سلطه امریکا بر شرق و منافع و مصالح مردم ایران.

۶/۳- مخالفت و ایراد بر دولت جعلی اسرائیل و نژادپرستی صهیونیستها.

۶/۴- مخالفت با مظاهر تمدن غرب، خصوصاً بی‌حجابی زنان و موضوع کشف حجاب.

۶/۵- طرح مسائل مربوط به انواع حکومتها و نظامات سیاسی - خصوصاً بحث درباره حکومت اسلامی.

۶/۶- بیان مشکلات اجتماعی و نارساییهای موجود، بویژه فقر جامعه و محرومیت مردم از امکانات زندگی (در نقاط دور دست) و فساد اخلاقی و مالی دستگاهها و مأموران رژیم.

۷- (نتیجه) هم‌زمان با آغاز نهضت امام خمینی (ره) از سال ۴۱ - خصوصاً پس از وقایعی که منجر به تبعید امام به ترکیه و عراق شد - نهضت فرهنگی انقلاب اسلامی آغاز می‌شود. در این نهضت فکری - فرهنگی سیاسی تبلیغی روشنگرانه و افشاگرانه، سه جریان به موازات هم حضور داشته‌اند. در این جریانهای فراگیر فرهنگی علمی - با دیدی وسیع تر به مصالح سیاسی جهان اسلام - نگریده می‌شد و از این روی بخشی از کتابهای منتشر شده به ترجمه آثار مبارزان جهان اسلام (سید قطب، مودودی و...) مربوط بوده است. مشخصاً «قم» پایگاه اصلی این حرکت فرهنگی محسوب می‌شود، شهری که انقلاب از آن برخاست و آرمان انقلاب اسلامی را زنده نگاه داشت و انتشار داد. می‌توان گفت - و این سخن اغراق نیست - سهم و نقش این حرکت پویای فرهنگی - دینی در انگیزش جوانان و نوجوانان ایران سال ۵۷ در انقلاب اسلامی، بسیار جهت دهنده و تعیین کننده بوده است. تحقیق درباره این موضوع با استناد به مدارک و اسناد موجود و پژوهش بر گونه تحقیقات میدانی و پرسشهای شفاهی و خاطرات بازماندگان آن دوران - به عنوان بخش مهمی از چگونگی و چرایی وقوع انقلاب اسلامی و نقش کتاب و نویسندگان به سان شناخت واقعه انقلاب اسلامی - به مثابه وجوب مقدمه امر واجب - ضروری و مغتنم است و از نتایج و بهره‌هایی که امروزه می‌توان گرفت سرشار.

پانوشتها

* شماره داخل پرانتز، مربوط به شماره ترتیب اسناد است، بر اساس صفحه شماره از ۱ تا ۶۲۳. در مواردی که نقل سند اهمیت و موضوعی نداشته، از نقل آن صرف نظر شده است.

- ۱- نام اصلی کتاب مرز میان دین و سیاست است؛ بازرگان، مهدی، مرز میان دین و سیاست، الفتوح، تهران، بی تا.
- ۲- بازرگان، مهدی، خداپرستی و افکار روز، انجمن اسلامی مهندسين، تهران، ۱۳۳۸ ش.
- ۳- بازرگان، مهدی، مذهب در اروپا- احتیاج روز. کتابفروشی سروش، تبریز، ۱۳۴۲ ش، این کتاب یک بار نیز همراه متن «بی نهایت کوچک» توسط نشر انتشار، در تهران به سال ۱۳۴۴ ش منتشر شد.
- ۴- بازرگان، مهدی، بی نهایت کوچکها به ضمیمه دو مقاله دیگر، ناصر، قم، بی تا؛ همو: پراگماتیسم در اسلام، اعلامی، تهران، ۱۳۳۷ ش.
- ۵- بازرگان، مهدی، مطهرات در اسلام، انتشار، تهران، بی تا.
- ۶- فلسفی، محمدتقی، متن سخن رانهای واعظ شهیر آقای فلسفی در مسجد سلطانی، بی تا، بی جا، ۱۳۳۲ ش.
- ۷- بازرگان، مهدی، اسلام مکتب مبارز و مولد، بی تا، بی جا، ۱۳۴۱ ش.
- ۸- طالقانی، سید محمود، پرتوی از قرآن، روشنگر، تهران، ۱۳۴۲ ش؛ همان، انتشار، تهران، ۱۳۴۵ ش.
- ۹- زعیر، اکرم، سرگذشت فلسطین یا کارنامه سیاه استعمار، ترجمه: علی اکبر هاشمی رفسنجانی، چاپخانه حکمت، قم، ۱۳۵۶ ش؛ همان، تربیت، تهران، ۱۳۷۰ ش؛ همان، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۷۳ ش.
- ۱۰- روح الله، خمینی، کشف الاسرار، بی تا، بی جا، بی تا.
- ۱۱- شیرازی، سید محمد، اسلام و دیگران (اقتباس از نوشته سید قطب)، کانون انتشارات عابدی، بی تا، بی جا، بی تا.
- ۱۲- منتظر یزدی، محمد، فقر و غنا، چاپ زهره، بی تا، بی جا، بی تا.
- ۱۳- ر. ک: به شماره ۹.
- ۱۴- مقدم، محمدتقی، ظهور و ولایت در غدیر، چاپ دقت، بی تا، بی جا، بی تا.
- ۱۵- طبیبی شیبستری، سید احمد، فقر از نظر اسلام، احسان، بی تا، بی جا، ۱۳۴۸ ش.
- ۱۶- صالحی نجف آبادی، نعمت الله، جمال انسانیت یا تفسیر سوره یوسف، کانون انتشار، تهران، ۱۳۴۵ ش؛ همان، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۷۱ ش.
- ۱۷- مکتب تشیع، جمعی از دانشمندان، بی تا، قم، ۱۳۳۸ ش؛ همان، قم، چاپخانه حوزه علمیه قم، ۱۳۸۱ ق. با همین نام، علامه طباطبایی نیز کتابی دارد که در ۱۳۷۹ ق در قم به چاپ رسید.
- ۱۸- حجت الاسلام مصطفی زمانی در ۱۳۱۳ ش در نجف آباد به دنیا آمد. دوران کودکی را با کشاورزی و تحصیلات ابتدایی سپری کرد. از سن هفده سالگی به تشویق پدر، شیخ ابراهیم ریاضی و شهید نواب صفوی به آموزش علوم دینی روی آورد. پس از دو سال راهی حوزه علمیه قم شد و نزد استادانی چون علی مشکینی، حسین نوری، ستوده، مصطفی اعتمادی درس گرفت. دو سال نیز در درس آیت الله العظمی سید حسین بروجردی تلمذ کرد. مصطفی زمانی به مدت هشت سال از امام خمینی درس گرفت و مباحث مکاسب ایشان را تقریر کرد. از او بیش از پنجاه جلد کتاب به جا مانده است که نخستین آنها ابراهیم بت شکن و آخرینشان سواس نام داشت. او در دوره حکومت پهلوی دوم بارها دستگیر و روانه زندان شد و برخی از کتابهایش جمع آوری و خمیر گردید. از آن جمله کتاب «نماز، گفتگو با خدا» که در اردیبهشت ۱۳۵۲ از طرف ساواک جمع آوری و به عنوان کتاب مضره معدوم شد. کتاب «ابراهیم بت شکن» یا «فقر مان توحید» او در اندک زمانی نایاب شد. کتاب «الشیعہ والحاکمون» که توسط مصطفی زمانی ترجمه و با عنوان «شیعه و زمامداران خودسر» منتشر گردید، چند بار به زیر چاپ رفت. وی از بنیانگذاران سال نامه پیام اسلام در ۱۳۴۹ ش بود. او پایه گذار انتشارات پیام اسلام بود.

فصلنامه مطالعات نابینا

حجت الاسلام مصطفی زمانی در ۲۹ بهمن ۱۳۶۹ دارفانی را وداع گفت .

- ۱۹- مغینه ، محمدجواد ، شیعه و زمامداران خودسر ، شهید گمنام ، بی جا ، بی تا .
- ۲۰- حجتی کرمانی ، علی ، اسلام و تبلیغات نژادی (با مقدمه مهدی بازرگان) ، کانون انتشار ، تهران ، ۱۳۵۱ ش .
- ۲۱- نام اصلی این کتاب «ماذا خسروالعالم بانحطاط المسلمین» است . این کتاب با نام «با ضعف مسلمین در دنیا در خطر سقوط» بارها پنهانی چاپ و منتشر شد ، اما کتابشناسی آن بدین شرح است : الحسنی ، ابولحسن ، حدود خسارت جهان و انحطاط مسلمین ، ترجمه : مصطفی زمانی ، پیام اسلام ، قم ، ۱۳۵۴ ش .
- ۲۲- مجتهدی نجفی ، شمس الدین ، گفتار شیعه در اصول و فروع ، بی نا ، بی جا ، بی تا .
- ۲۳- سیدقطب ، آینه در قلمرو اسلام ، ترجمه علی خامنه ای ، الاتحاد الاسلامی للمنظمات الطالبیه ، تهران ، بی تا؛ همان ، دفتر نشر فرهنگ اسلامی ، تهران ، ۱۳۶۹ ش . این کتاب یک بار نیز توسط نشر عصر ، بدون تاریخ منتشر شده است .
- ۲۴- صدر ، رضا ، زن و آزادی ، مرکز نشر معارف اسلام ، قم ، ۱۳۴۳ ش .
- ۲۵- محقق ، علی ، اندلس سرزمین خاطره ها ، نسل جوان ، قم ، بی تا؛ همان ، ۱۳۷۰ ش .
- ۲۶- زمانی ، مصطفی ، ابراهیم بت شکن یا قهرمان توحید ، بی نا ، بی جا ، بی تا؛ همان ، محمدی ، تهران ، بی تا؛ همان ، پیام اسلام ، قم ، ۱۳۶۹ ش .
- ۲۷- قربانی ، زین العابدین و دیگران ، زن و انتخابات (به ضمیمه : ناصر مکارم شیرازی) ، طباطبایی ، قم . بی تا .
- ۲۸- بازرگان ، مهدی ، اسلام جوان ، کانون نشر و پژوهشهای اسلامی ، تهران ، بی تا؛ همان ، بی نا ، بی جا ، ۱۳۵۷ ش .
- ۲۹- نوری یحیی ، سیستم حکومت اسلامی ، فراهانی ، بی جا ، ۱۳۴۳ ش .
- ۳۰- دیزجی زنجانی ، مجتبی ، در ثمین و مأ معین (با تصحیح مطبعه و پاورقیها هدایت الله مسترحمی) ، بوذرجمهری مصطفوی ، تهران ، بی تا .
- ۳۱- نویسنده این کتاب مهدی بازرگان معرفی شده ولی کتابشناسی آن چنین است : جعفری ، محمدمهدی ، باد و باران در قرآن ، چاپخانه جواهری ، تهران ، ۱۳۵۳ ش ، این کتاب یک بار نیز توسط نشر انتشار و بدون ذکر تاریخ در تهران منتشر شد .
- ۳۲- شهیدی ، جعفر ، جنایات تاریخ ، حافظ ، تهران ، بی تا .
- ۳۳- یزدی ، محمد ، حسین بن علی علیه السلام را بهتر بشناسیم ، مؤلف ، قم ، ۱۳۶۰ ش .
- ۳۴- کتابشناسی این اثر با عنوان آفریدگار آمده است : شیرازی ، محمد ، آفریدگار ، ترجمه : علی (د) موحدی ساوجی ، چاپ حکمت ، قم ، بی تا .
- ۳۵- رضوانی ثابت ، اسدالله ، منظومه حیات جاویدان (شعر) ، فرزین ، تهران ، ۱۳۴۶ ش .
- ۳۶- تاج لنگرودی ، محمدمهدی ، گفتار و عاظ: مجموعه سخن رانیهای جمعی از دانشمندان و عاظ مشهور ایران ، مؤلف ، تهران ، ۱۳۶۲ ش . این کتاب نخست توسط نشر خزر در تهران به سال ۱۳۴۸ ش چاپ شد . در سال ۱۳۵۰ چاپخانه زهره آن را چاپ کرد و در سال ۱۳۵۳ نیز تجدید چاپ شد .
- ۳۷- طالقانی ، محمود ، جهاد و شهادت ، محمد حنیف نژاد ، بی جا ، ۱۳۵۷ ش .
- ۳۸- مشکینی نجفی ، علی ، خواسته های بشر ، خزر ، تهران ، بی تا .
- ۳۹- حالت ، ابوالقاسم ، فکاهیات حالت ، بی نا ، بی جا ، ۱۳۲۵ ش ؛ همان ، ابن سینا ، تهران ، بی تا .
- ۴۰- این کتاب بارها پس از پیروزی انقلاب اسلامی توسط ناشران مختلف چاپ و منتشر شده است . از کتابشناسی آن پیش از انقلاب اطلاعی در دست نیست .
- ۴۱- بازرگان ، مهدی ، آزادی هند ، نشر امید ، بی جا ، بی تا ؛

پرونده کتب مضره مذهبی

۴۲- بازرگان، مهدی، دل و دماغ و آثار عظیم اجتماع، علی و اسلام... انتشار، تهران، ۱۳۴۴ ش؛ همان، پیام آزادی، تهران، بی تا.

۴۳- آل احمد، جلال، نفرین زمین، با شش تصویر از هانیبال الخاص، نیل، بی جا، ۱۳۴۶ ش؛ همو، نفرین زمین، رواق، تهران، ۱۳۵۷ ش؛ همان، زیر نظر شمس آل احمد، فردوسی، تهران، ۱۳۷۲ ش.

۴۴- این کتاب یک بار به نام نویسنده مهدی بازرگان، دو بار عبدالله متقی و یک بار عبدالعلی بازرگان چاپ شده است: متقی، عبدالله، نیک نیازی، کانون نشر و پژوهشهای اسلامی، تهران، بی تا؛ بازرگان، عبدالعلی، نیک نیازی، شرکت سهامی انتشار، تهران، ۱۳۴۷ ش؛ بازرگان، مهدی، نیک نیازی، انتشار، بی تا؛ متقی، عبدالله، نیک نیازی، رسالت قلم، تهران، ۱۳۵۶ ش.

۴۵- تحت عنوان «مناسک حج» کتابهای زیادی پس از پیروزی انقلاب اسلامی به چاپ رسید که حاوی فتاوی علمای مختلف است. از میان آنها دو عنوان با فتوای امام خمینی منتشر شده که عبارت اند از: مناسک حج (مطابق با فتاوا و احکام امام خمینی)، ترجمه: عبدالکریم بی آزار شیرازی، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۱ ش؛ مناسک حج (مطابق با فتاوی امام خمینی با حواشی اراکی و نوری همدانی)، دفتر آیت الله العظمی نوری، بی جا، ۱۳۷۳ ش.

۴۶- حجتی کرمانی، علی، چهارده داستان، بی نا، تهران، ۱۳۵۱ ش؛ همان، بی نا، بی جا، ۱۳۵۱ ش؛ همان، مشعل دانشجو، تهران، ۱۳۶۸ ش.

۴۷- بلاغی، صدرالدین، برهان قرآن و رد شبهات پیروان کمونیزم و سایر معاندین اسلام: شامل جالب ترین مباحث اجتماعی و نظامات اقتصادی و قضایی قرآن، امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۰ ش، این کتاب با همین مختصات در سالهای ۱۳۴۱، ۱۳۵۰ و ۱۳۵۵ ش نیز به چاپ رسیده بود. اما در ابتدا در سال ۱۳۳۴ ش بدون محل انتشار توسط انتشارات مرتضی فتاحی منتشر گردیده بود.

۴۸- افتخاریان، جواد، علوم روز قرآن، پیروی علوم امروز از اسلام: حاوی علوم بهداشتی، فیزیولوژی، بیولوژی، طبیعی، فلکی، اخلاقی، اجتماعی، فلسفی، مؤلف، تهران، بی تا؛ همان، دارالکتب الاسلامیه، تهران، بی تا.

۴۹- بازرگان، مهدی، بعثت و ایدئولوژی، طلوع مشهد، ۱۳۴۵ ش؛ همان، سعدی، تبریز، بی تا.

۵۰- این کتاب ابتدا به زبان عربی و سپس با ترجمه احمد جنتی اصفهانی تحت عنوان نصاب چاپ شد: المشکینی الاردبیلی، علی، المواعظ العددیه: تلخیص و تهذیب و مقدمه و اضافات للکتاب الاثنی عشریه، بی نا، بی جا، ۱۳۵۸ ق؛ مشکینی اردبیلی، علی، نصاب یا گفتاری چند از حکم و مواعظ عددی فرا گرفته از بیانات رهبران دینی و خردمندان جهان، ترجمه احمد جنتی اصفهانی، نوید، تهران، ۱۳۶۳ ش؛ مشکینی، علی، نصاب و سخنان چهارده معصوم (ع) و هزار و یک سخن، نشر الهادی، قم، ۱۳۶۷ ش.

۵۱- قطب، سید، ما چه می گوئیم، ترجمه هادی خسروشاهی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۰ ش.

۵۲- الجندی، سامی، فاجعه فلسطین و راه نجات از این بن بست، ترجمه: کمال قارصی، فرخی، تهران، ۱۳۵۱ ش.

۵۳- این کتاب با نام علی و صلح جهانی نیز چاپ شد؛ خامنه ای، علی، علی و صلح جهانی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۶۸ ش. این کتاب در سال ۱۳۵۷ نیز توسط دو ناشر صراط و مؤسسه خدمات فرهنگی رسا چاپ شده بود. پیش از آن نیز کانون انتشار کتاب را در ۱۳۵۱ ش راهی بازار کرد.

۵۴- صامت بروجردی، محمدباقر، مصیبت نامه صامت بروجردی، کلیات دیوان مدایح و مصائب صامت بروجردی (عنوان روی جلد: دیوان صامت)، گلی، تهران، ۱۴۰۴ ق. این کتابشناسی با مختصات کتاب یاد شده هم خوانی کامل ندارد، اما احتمال می رود همان باشد.

۵۵- این کتاب در ۱۳۵۵ ش با عنوان «زیربنای صلح جهانی» هم منتشر شد. عنوان اصلی کتاب «السلام العالمی و الاسلام»

مجموعه مطالعات نابری

- است: سید قطب، اسلام و صلح جهانی، ترجمه: هادی خسروشاهی، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۶۸ ش.
- ۵۶- طباطبایی، محمدحسین، روابط اجتماعی در اسلام، ترجمه: محمدجواد حجتی کرمانی، بعثت، تهران، بی تا.
- ۵۷- این کتاب با عنوان بحثهایی از دکتر و پیر «کتابشناسی شده است: هاشمی نژاد، عبدالکریم، بحثهایی از دکتر و پیر، فراهانی، تهران، ۱۳۵۷ ش؛ همان، تهران، ۱۳۶۲ ش.
- ۵۸- عمادزاده، حسین، زندگانی چهارده معصوم (ع)، نشر طلوع، تهران، ۱۳۷۵ ش.
- ۵۹- این کتاب پس از پیروزی انقلاب اسلامی توسط ناشران مختلف طبع گردید.
- ۶۰- امیر صادقی، نصیرالدین، روحانیت در شیعه، بی تا، بی جا، بی تا؛ همان، بی تا، بی جا، ۱۳۵۱ ش.
- ۶۱- در کتابشناسی این کتاب نام نویسنده آن علی محقق ذکر شده است: محقق، علی، اندلس سرزمین خاطره‌ها، نسل جوان، قم، ۱۳۷۰ ش.
- ۶۲- کتابشناسی ثبت شده با این عنوان چنین است: اکبرزاده، محمود، حسین پیشوای انسانها، حق بین، قم، ۱۳۶۸ ش، که به احتمال زیاد با مجموعه شعر یادشده متفاوت است.
- ۶۳- قطب، محمد، اسلام و نابسامانیهای روشنفکران، ترجمه: محمدعلی عابدی، نشر انقلاب، تهران، بی تا.
- ۶۴- حسینی، ابوالفضل، کفایةالواعظین و هدیةالقارئین، علمیه اسلامیة، تهران، بی تا.
- ۶۵- مغینه، محمدجواد، اسلام بر فراز اجتماع، ترجمه: حمیدرضا انصاری، پیام اسلام، قم، بی تا.
- ۶۶- قطب، سید، عدالت اجتماعی در اسلام، ترجمه: هادی خسروشاهی و...، مصطفوی، قم، ۱۳۴۶ ش.
- ۶۷- بازرگان، مهدی، خدایپرستی و افکار روز، انجمن اسلامی مهندسی، تهران، ۱۳۳۸ ش.
- ۶۸- زمانی، مصطفی، نماز: گفتگو با خدا، بی تا، قم، بی تا.
- ۶۹- گلزاده، غفوری، علی، انفال یا ثروت‌های عمومی، انتشار، تهران، بی تا.
- ۷۰- ابوزید، سلیمان، واشنگتن در تل آویو، ترجمه شهاب، مهتاب، بی تا، بی جا، بی تا.
- ۷۱- این کتاب پس از انقلاب اسلامی توسط وزارت فرهنگ و آموزش عالی در ۱۳۶۱ ش چاپ شد.
- ۷۲- حاذقی، ابوالفضل، زن از نظر حقوق اسلامی، بی تا، بی جا، ۱۳۲۴ ش.
- ۷۳- عبدالفتاح طماره، عقیف، یهود از نظر قرآن، ترجمه: علی منتظمی، بعثت، تهران، ۱۳۵۲ ش. این کتاب برای کسب مجوز یک سال و نیم معطل ماند و سپس با حذف بخشهایی اجازه چاپ یافت.
- ۷۴- اسلام مذهب رسمی ما، کتابی ۵۵ صفحه‌ای بود که پیش از انقلاب پنج بار چاپ شد. کامل‌ترین کتابشناسی آن چنین است: اسلام مذهب رسمی ما، تهیه از کارشناسان تعلیمات دینی، غدیر، تهران، بی تا. این کتاب در اصل نوشته استاد محمدرضا حکیمی است. برای اطلاعات بیشتر ر.ک: راه خورشیدی، محمد اسفندیاری، دلیل ما، قم، ۱۳۸۲ ش، ص ۳۴۱.
- ۷۵- گلزاده غفوری، سرگذشت و شهادت هشتمین امام شیعیان، امام رضا علیه السلام، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۶۱ ش.
- ۷۶- سعیدی، غلامرضا، فریاد فلسطین، بعثت، تهران، ۱۳۵۰ ش.
- ۷۷- این کتاب پیش از انقلاب بارها به چاپ رسید که بیشتر آنها بدون تاریخ نشر هستند و در تهران و قم منتشر شدند.
- ۷۸- حکیمی، محمدرضا، آوای روزها، بی تا، مشهد، ۱۳۴۵ ش.
- ۷۹- امین، حسن، روضه خوانی در خانه‌های نوساز، بی تا، سبزوار، ۱۳۵۳ ش.
- ۸۰- ر.ک: شماره ۷۴.
- ۸۱- ر.ک: شماره ۷۵.

پرونده کتب مضره مذهبی

۸۲- ر.ک : شماره ۷۸ .

۸۳- بیوگرافی پیشوا- زندگی نامه امام خمینی ، پانزدهم خرداد، بی جا، ۱۳۵۷ ش .

۸۴- ر.ک : شماره ۲۱ .

۸۵- این کتاب با اندکی تفاوت کتابشناسی شده است : شیرازی ، صادق ، کیفر گناهان از نظر اسلام ، ترجمه محمدرضا انصاری ، پیام اسلام ، قم ، ۱۳۵۱ ش ، [تاریخ نگارش مقدمه] . این کتاب ترجمه العقوبات فی الاسلام است .

۸۶- موسوی زنجانی ، ابراهیم ، مصلح حقیقی جهان : اثبات الحجج ، علائم ظهور ، بوذرجمهری مصطفوی ، تهران ، ۱۳۴۴ ش .

۸۷- حاج سید جوادی ، علی اصغر ، طلوع انفجار یا پیام و پیام آور ، جنبش ، بی جا ، ۱۳۵۸ ش .

